Záchrana nápisů obětí holocaustu na stěnách Pinkasovy synagogy

Jan Červenák

Úvod

V roce 1492 zakoupil J. Horowitz křesťanský dům „U Erbů" a zřídil si zde soukromou modlitebnu. Jeden z jeho synů, A. M. Z. Horowitz, který patřil k nejvýznamnějším a nejbohatším členům pražské židovské obce, pak nechal postavit mezi svým domem a Starým židovským hřbitovem synagogu. Byla jí pozdně gotická stavba s renesančními prvky z roku 1535 nazývaná Pinkasova škola.

Podle posledních průzkumů je zřejmé, že se stavělo ve dvou etapách, nejprve východní část prostoru. Po zrušení starší, průběžně používané modlitebny se dostavěla západní část.

Dále se v areálu Pinkasovy synagogy nachází také rituální lázeň – mikve, což je pravděpodobně součást zbytku starší stavby již z 15. století, která by pak v této oblasti patřila k nejstarším dokladům židovského osídlení.

Synagoga byla součástí domu Horowitzů do roku 1607 a po narovnání s dědici domu byla pozdně renesančně přestavěna v letech 1607–25 a rozšířena o nové křídlo s vestibulem v přízemí, zasedací síň a o přístavbu ženského oddělení s patrovou galerií, otevřenou do prostoru synagogy půlkruhovými arkádami.

Zároveň byly upraveny všechny fasády do stavu, který se vcelku dochoval dodnes.

Pinkasovou synagogou prošlo v její historii několik povodní. Jedna z nich je datována 1771 a při obnově vodou poškozených částí byla tehdy opravována také bíma. Roku 1775 byly provedeny některé úpravy, které se dochovaly dodnes. Několik dalších bylo uskutečněno v mezidobí.

Následující velká povodeň, k níž došlo v roce 1860, velmi poškodila synagogu. Následně byla stavba opravena stavitelem V. Holečkem 1862, přičemž byla zvýšena úroveň podlahy o 1,5 m, byla odstraněna barokní výzdoba a celý interiér prošel modernizací. Synagogu však ohrožovala i povodeň v roce 1892.

Roku 1950 byla synagoga s využitím originálních fragmentů výzdoby rekonstruována do téměř původního stavu a v letech 1954–59 využita pro památník 77 297 židovských obětí nacistické persekuce v Čechách a na Moravě.

Roku 1968 byl památník židovských obětí z důvodů vysoké vlhkosti uzavřen.

V 70.–80. letech 20. století byly realizovány různé stavební úpravy.

Roku 1990 byla synagoga po velkých úpravách zpřístupněna.

Od 12.–14. srpna 2002 Prahu opět zasáhla tisíciletá povodeň.

Již 16. srpna byl sepsán vstupní pokyn, jak postupovat po opadnutí vody.

Ihned po opadnutí vody byl po výzvě investora sestaven tým, který neagresivní cestou prováděl takové kroky, aby se jeho případným neuváženým zákrokem nepoškodily velmi vzácné prvky interiéru.

1. Konzultační činnost spojená se sanací vlhkého zdiva, omítek a podlahových vrstev s objednatelem

Protože došlo k zaplavení prostoru synagogy a vniknutí vody do podlahových vrstev s nasákavou izolací, bylo nutné tyto vrstvy odstranit, a to i z důvodu zničení elektrických topných folií. Při demontáži a vyvážení odebraných vrstev bylo odvezeno z prostoru synagogy rovněž cca 300–500 litrů vody.

2. Spolupráce zhotovitele v odborném týmu pro záchranu stěn se jmény obětí holocaustu v Pinkasově synagoze

Tento tým byl ustaven Židovským muzeem v Praze, přičemž měl zajistit následující odborné profese:

- mikrobiolog a chemik;
- klimatolog;
- stavební inženýr – architekt;
- diagnostik stavebních konstrukcí;
- hydrogeolog;
- koordinátor činností a prací.

3. Předmětem rozsahu prací jsou tyto činnosti:

Provádění pravidelného odborného dohledu nad stavem nápisů jmen obětí holocaustu na stěnách synagogy, spočívajícího zejména v měření parametrů změn vlhkosti a teploty zdiva a změn vlhkosti a teploty vnitřních prostor, provádění mikrobiologických

i chemických stěrů na povrchu stěn a jejich vyhodnocení. Mikroklimatické měření bylo prováděno 1× týdně na 45 místech, v celkem 135 měřicích bodech, mikrobiologické měření bylo prováděno jednou za 14 dnů nebo operativně dle potřeby. Součástí prací byla sumarizace a vyhodnocení získaných údajů a poskytnutí výsledků, závěrů a doporučení ostatním členům odborného týmu a objednateli s návrhem dalšího postupu záchrany.

3.1 Mikrobiolog a chemik

V průběhu pravidelného odborného dohledu bylo prováděno operativní odebírání vzorků plísní. Protože však bylo stále v rámci možností řízené mikroklima a při nálezu okamžitě prováděná dezinfekce postižených ploch, byl nárůst plísní minimální.

Při sledování stavu ploch s nápisy byla navázána velmi dobrá spolupráce mezi specialistkou chemičkou konzervátorkou a restaurátorkou písma. V průběhu sledování probíhaly operativní zákroky odsolování i dalších speciálních zákroků. Díky detailnímu průzkumu a rozboru každé části ploch s nápisy v jednotlivých polích byl přesně určen rozsah nutných restaurátorských zásahů.

3.2 Klimatolog

Z navazujícího průběžně prováděného měření a následného vyhodnocení mikroklimatu a stavební vlhkosti je možné konstatovat výrazný posun snížení stavební vlhkosti.

Při detailním vyhodnocení jednotlivých měřených bodů lze konstatovat následující zjištění:

- v přizděných výplních, na kterých jsou nápisy, došlo k radikálnímu poklesu stavební vlhkosti;
- k ještě výraznějšímu poklesu došlo při provedení ventilačních otvorů těsně nad podlahou lodi synagogy;
- dalším opatřením pro snížení vlivu zavlhčených hmot obvodových stěn bylo osazení ventilátorů, které zajišťují intenzivní provětrání distanční dutiny vně obvodové stěny, a tím i eliminaci tenze par směrem do interiéru lodi synagogy;
- od měsíce října r. 2002 byla prováděna temperace prostoru, při níž byla udržována teplota interiéru mezi 8–15 °C;
- v období, kdy byla venkovní a vnitřní teplota stejná nebo velmi blízká uvedeným hodnotám, bylo prováděno větrání venkovním vzduchem;
- lokálně bylo prováděno ofukování výrazně zavlhčených ploch a operativně i odvlhčení interiéru odvlhčovači;
- z hlediska průběhu vysychání stěn je možné rozdělit lokality na části vysychající pomaleji – pilíře, plocha s bodem měření 6, 7, 9, 10, 19, 24 a ostatní plochy, které vysychaly dle plánovaného režimu.

Souhrnně lze konstatovat, že proces vysoušení probíhal podle exponenciální křivky, jak vyplývá i z grafických výstupů při sledování jednotlivých kontrolních míst. Proces neprobíhal rovnoměrně v celé ploše stěn, situace na pilířích byla výrazně lepší než v zapuštěných nikách na stěnách. Nehomogenita vlastních zdí a možné určité kaverny pak způsobovaly vlhkostní skvrny a nerovnoměrnosti vlhkosti v ploše stěn. Průběh vysoušení podle exponenciály lze hodnotit jako příznivý, nedocházelo k výrazným skokovým změnám. Po zásahu do podlah a po odstranění vrchní vrstvy a současně po provedení otvorů při podlaze bylo možno zjistit po zhruba jednom týdnu snižování hodnot vlhkosti v pásmu stěn těsně při podlaze. Naopak bylo možno pozorovat vzlínající vlhkost směrem vzhůru po stěnách a zhoršující se hodnoty vlhkosti povrchových partií směrem do vyšších poloh.

Na základě příznivého hodnocení ze zprávy o vyšetření výskytu mikroskopických vláknitých hub „plísní“ lze odvodit, že se v dostatečné míře projevila účinnost rozpohybování vzduchu v prostorách. (Vlhkost v místě růstu se však podařilo snižovat ještě v době přednesení tohoto referátu jen minimálně.)

Relativní vlhkost v prostoru je závislá na hodnotách venkovních při režimu zvýšeného větrání. Přesto došlo k významnému snížení hodnot relativní vlhkosti při váženém průměru.

Krystalizaci solí v procesu vysychání zdí lze ovlivnit jen minimálně a navrhovaná opatření lze posoudit až s odstupem.

Přestože je vzhledem k charakteru zasažení stavby vodou předčasné hodnotit přínos všech opatření a režimů, lze trend vývoje situace hodnotit příznivě. V dalším období je nutno dále sledovat všechny kritické parametry a pokračovat v nastoupených režimech a opatřeních.

3.3 Stavební inženýr – architekt

Vzhledem k tomu, že bylo nutné odstranit novodobé vrstvy podlah a byly obnaženy degradované duté cihly, bylo nutné provést návrh podchycení příček. Pracovní postup při podchycení výplňové příčky z dutých cihel vypracoval Ing. Hobst.

3.4 Diagnostik stavebních konstrukcí

Vzhledem k tomu, že byly zjištěny trhliny ve stavebních konstrukcích, bylo nutné dlouhodobě sledovat a měřit pohyby v trhlinách. Z výsledků pětiměsíčního sledování vyplývalo, že nebyl zaznamenán výrazný pohyb, ale v případě podezření nových pohybů by bylo nutné sledování obnovit.

3.5 Hydrogeolog

Byla provedena podrobná archivní rešerše a průzkum podzemních prostorů synagogy. Ze získaných poznatků je zřejmé, že podloží pod objektem synagogy je stabilní, a proto není nutné ani snižovat hladiny studní pod synagogou.

3.6 Koordinátor činností a prací

V rámci koordinace činností skupiny specialistů a restaurátorů bylo nutné provádět koordinaci prací týmu specialistů, restaurátorů i zpracovatelů projektové dokumentace.

V konsiliu řešitelů jsou ještě další odborníci spolupracující přímo s investorem.

Popis základních postupů revitalizace synagogy:

1. **záchranné práce stěn, na nichž jsou jména obětí holocaustu;**
2. **odstranění novodobých podlah jako hlavní příčiny vlhkosti po povodni.**
   (Na základě konsiliem odsouhlaseného postupu bylo provedeno odstranění podlah ve dvou fázích. První fáze byla okamžitá, závisela pouze na pokynu investora. Druhá fáze byla podmíněná ostatními vlivy, především stavem stěn s nápisy, a o její realizaci bylo rozhodnuto až po provedení lokálních sond, ve kterých bude uskutečněn průzkum stavu podloží);
3. **restaurátorské práce stěny, áron, bíma**
   (Byly podřízeny postupům odsouhlaseným v celém konsiliu).

4. Závěr

Všechny jednotlivé zprávy byly odevzdány jako samostatné elaboráty a jako příloha byly připojeny všechny výstupy, posudky, měření i protokoly, které byly předávány průběžně na pravidelných KD a operativně také mimo ně.

Ing. Jan Červenák
Technika prostředí
jan.tp@centrum.cz

5. Celkové zhodnocení prováděných postupů záchranných prací se sanačními zásahy po povodních ve srovnání s postupy na jiných objektech

Komplexní trvalé sledování mikroklimatu prostorů, stavu stěn s nápisy z hlediska povrchové teploty a vlhkosti a přímé porovnání zasolení i výskytu plísní umožňovalo provádět vždy cílené zásahy, kterými byly eliminovány možné poruchy či poškození. Tento přístup se odlišoval od postupů radikálních, prováděných na jiných objektech, kdy byly odstraněny omítky, a ty pak ve velmi krátké době na mokré zdi nahrazeny novými. V takových případech, ke kterým jsme byli přizváni až po těchto zákrocích (docházelo dokonce k situacím, kdy byly tímto způsobem prováděny i několikrát), bývá současný stav velmi nepříznivý a doba stabilizace se prodlužuje až o jeden rok.

Při námi zvoleném postupu komplexně prováděných kroků s úpravami zákroků reagujících přesně na stav zdiva a povrchů v přímé součinnosti s ostatními faktory, které tento stav ovlivňují, nedocházelo k takovým činnostem, které by zbrzdily či negativně ovlivnily postupné zlepšení stavu zdiva, povrchů i nápisů. Výrazně tomu pomohly ventilace distančního kanálu vně obvodu synagogy, temperace v zimním období a trvalé kontinuálně prováděné zásahy chemika, mikrobiologa a restaurátora nápisů.

Lze konstatovat, že posuzovaný postup zákroků byl odborníky vyhodnocen jako příkladný.